KÖNYVSZEMLE

Bezárult a kör?

A magyarországi olvasáskutatás mintegy négy évtizedes története alighanem az egyik legérdekesebb „keserédes" történet az adott korszak (egy szűkebben értelmezett) szellemi életében. *Nagy Attila* (a még azért létező művelt, felelősséget érző és nemes lelkű szűk értelmiségi réteg egyik emblematikus alakja) színes és tanulságos összefoglalója a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* 2003. májusi számában mindenesetre erről győz meg. Arról elsősorban, hogy – a szó szoros értelmében – a magyar társadalom (régiesen: a magyarság, a magyar nemzet) tagadhatatlanul egyik fontos sorskérdéséről (ld. később) van szó az időről-időre megismétlődő szakszerű vizsgálatok eredményeiben. (Nyilván elsősorban e miatt nem rajong a mindenkori hatalom az efféle szociológiai vizsgálatokért.) Az is bizonyított, hogy a szóban forgó kutatások eredményeinek a „sorba állítása" (egyszerűbben szólva: összevetése) *törvényszerű* tendenciákról árulkodik; azaz *nem* részleges és esetleges ilyen-olyan „problémák" kerültek-kerülnek a felszínre ezekben a tudományos vizsgálatokban. Az említett cikkben az a folyamat is nyomon követhető, melynek során a hatvanas évek végétől (a hetvenes évek elejétől) kialakuló hivatásos kutatói műhely kiemelkedően fontos és szakmai berkekben egyetértéssel minősített eredményei ellenére, virágzása után (többnyire külső beavatkozások nyomán) átalakult, széttöredezett, majd ténylegesen is megszűnt. Éppen akkor, amikor – a „rendszerváltozás" utáni években – talán még nagyobb szükség lett volna rá. S persze azokra a kitűnő szakemberekre is, akik – többségükben csalódottan, megkeseredetten – más területeken próbáltak szakmai szerencsét. Az ezredfordu-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2017-ben

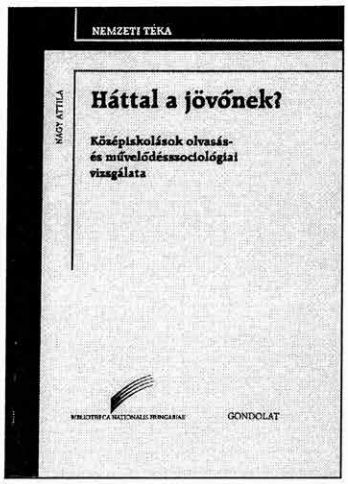

NAGY Attila
Háttal a jövőnek? : Középiskolások olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálata / Nagy Attila. – Bp. : Országos Széchényi Könyvtár ; Gondolat K., 2003. – 217 p. – (Nemzeti Téka, ISSN 1586 1163)
ISBN 963 200 472 8

lóra az „aranycsapat" jószerével már csak két legszívósabb, legeltökéltebb veteránja: *Gereben Ferenc* és Nagy Attila maradt az ilyen típusú aktív kutatás lüktető valóságának a közelében. S nyilván nem véletlen, hogy a napjainkra (újra) feltámadni látszó magyar olvasás-(művelődés-) szociológia képzeletbeli szakmai asztalára éppen ők tettek le szellemileg tekintélyes és relevánsan helytálló munkákat: egy-egy országos felmérésre alapozott olvasáskutatási jelentést. Gereben Ferenc (aki – a *Könyvtárosok kézikönyve* 4. kötetében – hosszabb tanulmányban tekintette át az olvasás- és könyvtárszociológiai vizsgálatok magyarországi történetét és eredményeit) a *18 éven felüli lakosság* körében végzett reprezentatív vizsgálatot; majd Nagy Attila foglalta össze legújabb könyvében saját kutatási eredményeit.

Nagy Attila 2001 tavaszán végezte kérdőíves felméréseit az ország nyugati, középső és keleti területein fekvő *hét kisváros 15–17 éves* középiskolásainak (szakképzősök, szakiskolások, gimnazisták) körében. A mintában 1102 fő szerepelt. („Ideáltipikus" kontrollcsoportként a debreceni Dóczy református gimnázium és a pannonhalmi bencés gimnázium 50–50 tanulója szerepelt.) Már a kérdőíven ügyelt arra, hogy a legfrissebb eredmények összevethetők legyenek korábbi – nagyban hasonló metodikájú és szövegű – vizsgálatok eredményeivel, ugyanakkor – s ez a fázis értelemszerűen a legfontosabb információtömeg szállítója – az ezredforduló számos régebben nem létező művelődés-(műveltség-) szociológiai mozzanatát is megragadja. Annak rendje és módja szerint megismétli a több évtizedes „rutinkérdéseket", s a rendre előre várható eredmények újbóli birtokában (és a sokszoros hivatkozásokkal korábbi magyarországi, ill. nemzetközi vizsgálatokra) minden tekintetben hiteles és meggyőző összképet vetít elénk. „Vetítései": táblázatai ismét előtérbe hozzák az ifjú magyar emberek szellemi sorsát és az ennek várható létformáit legjobban befolyásoló tényezők: a családi háttér (elsősorban az anya iskolai végzettsége), a lakóhely (Magyarország nyugat-kelet „lejtése"), a szülők foglalkozása, stb. alapvetően meghatározó fontosságát.

A *szabadidős tevékenységek* szerkezetéről szóló fejezet helyezi megragadható közelségbe e vizsgálati jelentés igencsak borús kilátásainak első vészjeleit. Egy 1983-as és egy 1991-es kutatási eredménnyel is összevetve az látszik ugyanis napnál világosabban, hogy csaknem két évtized alatt alaposan megromlott a „fiatalság" életminőségének szellemi faktora. (Miközben e korcsoportból ma kétszer annyian járnak érettségi bizonyítványt is adó iskolatípusokba.) Drasztikusan lecsúszott (a 27 féle választ kínáló skálán) a szépirodalom olvasása (a 9. helyről a 20. helyre), a moziba járás (a 8-ról a 16-ra), a beszélgetés (a

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2017-ben

6-ról a 11-re), az újságolvasás (a 10-ről a 14-re) és a kirándulás (a 3-ról a 7-re.) Előretört viszont a házibuli (a 16-ról a 4-re) az autózás (!) (a 12-ről a 6-ra), a diszkózás (a 18-ról a 10-re), és – természetesen – a számítógéphasználat (az 1991-es 22. helyről a 12-13-ra). A leginkább kedvelt tévécsatornák közül toronymagasan vezet az RTL Klub és a TV2, a nézett műsorok közül pedig a kommersz. (És bizony a Máté evangélista által megfogalmazott nagy igazság – mint mindenütt – e téren is érvényesül: „Akinek van, annak még adatik, akinek nincs, attól még az a kevés is elvétetik"; azaz: a minél rosszabb anyagi és szellemi feltételek között élők léthelyzetükkel arányosan fogyasztják a növekvő igénytelenséget, más szóval: a negatív töltésű szellemi abrakot.)

Külön fejezetben foglalkozik Nagy Attila a *„kulturális tőke"* és az *internethasználat* összefüggéseivel. Jól teszi ezt, hiszen e ponton még egyszer visszatér a valószínűleg a legmeghatározóbb összefüggésre a szülői, családi, általában a közvetlen életmiliő, valamint a fiatal generáció szellemi stafírungjának szinte vastörvényszerűen szoros kapcsolatára. Általánosan érvényes (statisztikailag bizonyított), hogy: *„Kevesebben és kevesebbet olvasunk az ezredfordulón, mint tettük azt még a rendszerváltozást megelőzően, például az 1980-as évek derekán."* Az eredeti, fejezetcímbeli problémára válaszolva, Nagy Attila aprólékosan precíz táblázatai arról győznek meg, hogy a számítógép léte („lénye") *önmagában* nem föltétlenül ellensége a hagyományosan értelmezett olvasásnak. Éppen a *kulturális tőke* a meghatározó szerepére kell utalnunk. Egyértelmű például, hogy az internethasználat és a könyvtári tagság pozitív korrelációban van egymással; magyarul: a könyvtárak szolgáltatásait aktívabban és gyakrabban igénybe vevők egyúttal gyakrabban (és nyilván tudatosabban) használják az internetet is (mint a művelődés és a szórakozás egyik formáját, forrását).

A szóban forgó korosztály *könyvtárhasználati szokásai*, gyakorlata tekintetében a szerző összeveti mostani eredményeinek egyik summázatát az 1983-as vizsgálat hasonló megállapításával. „Akkor – írja – a gimnazisták tizede, most ötöde, szakmunkástanulóknál 44% kontra 51% vallotta magát könyvtárat nem használónak, több könyvtár egyidejű beiratkozott olvasójának akkor a gimnazisták 42%-a, 2001-ben pedig 32%, a szakmunkástanulók 7% kontra 3%-a jegyezte magát a begyűjtött kérdőíveken." S bár a szerző – szigorú és önkritikus szociológus lévén – bizonyos vizsgálati részeredmények miatt rendkívül óvatosan kommentálja ezeket az adatokat; a recenzensnek véleménye megformálásakor aligha van szüksége sok töprengésre: ezúttal is újabb, súlyosan nyomasztó tényekkel szembesültünk.

A *könyvtári szolgáltatások* igénybevétele listán – szinte magától értetődően – a kölcsönzés vezet, óriási különbséggel az egyéb szolgáltatásokkal összevetve. (A számítógéphasználat 9%-ot ér el az összesítésben a 36%-os arányú kölcsönzés mellett.) Nemigen szoktak *beszélgetni* könyvekről ezen ifjú honfitársaink. *„Lassan kimegy a divatból a közvetlen emberi szó, a kérdés, felelet, viszontkérdés, csönd és kölcsönös töprengés, majd a módosított, pontosított kérdés jól ismert láncolata?"* – kérdezi a szerző; bár – akár – kijelentő módban is fogalmazhatnánk.

A *könyvolvasás* gyakorisága úgyszintén romló képet mutat. *„1985-ben a 18 éven felüli hazai megkérdezettek 17%-a vallotta magát rendszeresen, havonta legalább 1 könyvet olvasónak, ebből 2000-re 12% lett, míg az egyetlen könyvet sem olvasók aránya ugyanezen másfél évtized alatt 38-ról 52%-ra növekedett."* Nagy Attila fiataljainál – 2001-ben – ezek az arányok: a rendszeresen olvasóké 17%, a nem vagy csak nagyon ritkán olvasóké pedig 42%. (A *felnőtteknél* az utóbbi két kategória már 75%-ot tett ki!) A rendszeresen olvasó fiatalok kétharmadának van számítógépe, az egyáltalán nem olvasók kétharmadának viszont nincs. (A számítógép önmagában tehát..., de ezt már láttuk.) Sőt: a gyako-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2017-ben

ribb olvasás *„a magasabb arányú internethasználattal jár együtt"*.

S hogy (főleg) *mit* olvasnak a szóban forgó fiatalok? A „legutóbbi olvasmányok" listájából egyrészt kiderül, hogy a megkérdezett 1102 diák 19%-a nem adott választ a kérdésre, tehát nem emlékszik semmiféle olvasmányra. A többiek nagy többségükben pedig annak rendje és módja szerint felmondják a kötelező és ajánlott olvasmányokat: *„a domináns szólam a tantervi követelményeké"*. Fölöttébb tanulságos a *„Kedvenc szerzők listája három időpontban"* című táblázat. Ha az 1983-as és a 2001-es felvétel eredményeit vetjük egybe, kiderül, hogy e listáról 2001-re eltűnt *May, Verne, Rejtő, Szilvási, Dumas, Hemingway, Tolsztoj, Berkesi* (eltűnt továbbá – az 1968-ban még megvolt – *Hugo, Maupassant, J. London, Zola és Solohov*); fölkerült viszont *Petőfi, Ady, József Attila, Arany, Karinthy* és *Kosztolányi*. Már-már minőségi ugrásnak is gondolhatnánk mindezt, ha nem tudnánk, hogy ugyanazt az effektust látjuk ismét: a tananyag, a kötelező irodalom és a tankönyv szereplői nyomultak elő az emlékezők tudatában. Szinte magától értetődik, hogy a kortársi magyar irodalom úgyszólván teljesen hiányzik a kedvenc szerzők listájáról. Odakerült viszont – a korábbi társadalmi és politikai giccsek (Berkesi, Szilvási) helyett az amerikanizált giccs: *S. King, R. Cook* és *D. Steel*. (A *felnőttek* két reprezentatív országos mintája eredményeinek egybevetésével – 1964-ből és 2000-ből – ugyancsak alapos változást látunk. Jókai helyett D. Steel, Gárdonyi helyett R. Cook, Móricz helyett Lőrinc L. László, V. Hugo helyett Moldova, Móra helyett Courths-Mahler, Mark Twain helyett Dallos S., L. Tolsztoj helyett S. King szerepel a „legutóbbi olvasmányok" listáján.) Nagy Attila megállapítása szerint igazolni lehet *„a nemzeti hagyományok, a klasszikus értékek radikális visszaszorulását, az erotikus (Steel, Fable) és borzongató művek (Cook, King, Lőrincz stb.), de mindenképpen a könnyed szórakoztatás előtérbe kerülését"*.

A nagyra becsült *történelmi személyek és események* kérdésköreiben 2001-ben a gimnazisták jó negyede, a szakközepesek 38–39%-a, a szakképzősök 59–60%-a nem válaszolt. Nem ismernek tehát ilyen személyeket, illetve eseményeket. Sem a magyar, sem a világtörténelemből. A *válaszolók* „személyi" sorrendje a következő: *Széchenyi, Mátyás király, Petőfi, Kossuth, Szent István*. A történelmi eseményeké pedig: az 1848/49-es szabadságharc és a honfoglalás. (21, ill. 20%.) Az 1956-os forradalom az „egri diadal"-lal és a „szabadságharcok" megnevezéssel egy sorban mindössze 3%-kal szerepel. A nemzettudat és az olvasás minősége releváns módon kapcsolódik egymáshoz, állapítja meg a szerző: *„a kidolgozottabb azonosságtudat sokkal erőteljesebb olvasói aktivitással jár együtt. A történelmünk, a kultúránk iránt érdeklődők gyakrabban fordulnak az írott szó felé és fordítva."*

Meglepőnek tűnhet a szóban forgó korosztály *vallási* érzületének, vallásos tudatának viszonylagos intenzitása. Teljes bizonyossággal, illetve némi kétellyel a megkérdezettek 48%-a hisz Istenben, további 8% Isten helyett „egy felsőbb hatalomban". (Kifejezetten ateista 6–7%, nem tudja, nem válaszolt: 9%, erősen ingadozik 29%.) Még érdekesebb eredmény, hogy az említett 1. és 2. „kategória" olvasmányszerkezete lényegesen értékesebb, mint a „nem hiszek" és „nem tudom" választ adóké. (Ott a 19. és 20. századi klasszikusok aránya 55,6% emitt csak 41,8%.)

Nagy Attila – könyvének záró fejezetében – megszólaltatja az „ügyben" érdekelt tanulók mellett, után a pedagógusokat, könyvtárosokat is. (Rutinosan s okosan, hiszen ezzel a perspektívaváltással még hitelesebbé s még inkább árnyaltabbá tudja tenni mondandóját.) Ezek a kesernyés vallomások már-már reménytelenül egy irányba mutatnak: a helyzet romlott, diákjaink *„lényegesen kevesebbet olvasnak [...] Szépirodalmat szinte senki."* Terjeng és terjeszkedik a „lelki elsivárosodás", a „szellemi igénytelenség" a „kommercializálódás", „az olvasá-

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2017-ben

si kultúra mélyponton van", dívik a közvetlen haszonelvűség. A szülőket mindez alig érdekli, a gyerekek alig-alig kapnak könyvet ajándékba, az egyik szakképző intézet tanárának minden perce „állandó harc az uralkodó semmittevés elhárítására". De még a szerzetestanár is *az általánosan romló szellemi színvonalat* érzékeli nap mint nap, midőn összeveti a negyedszázaddal korábbi állapotokkal a jelen valóságot. (*„Az a dologban a legszomorúbb, hogy alig lehet olyan gyereket látni, amelyik örömét lelné az olvasásban."*)

Nagy Attila nemcsak elsőrangú szociológus, de érzékeny pszichológus (végzettsége szerint is), továbbá vérbeli pedagógus, szülő és könyvtáros egy személyben. Ez a mostani könyve ugyanis jóval több, mint egy fontos olvasásszociológiai vizsgálat írói erényekkel történő nyilvánosságra hozása. Talán nincs egyetlen föltárt összefüggés, látható, tapintható korreláció, melyet ne kommentálna oda illő (és az érzelmeket, a morális késztetéseket sem nélkülöző) módon. Imponáló tudatosság jellemzi könyve minden részét, részletét. Beleértve a címválasztást (a nevezetes paradoxont, amely szerint az evezősök az „előre" iránnyal folyvást háttal ülve csak az elvonulót, az elmúlót látják), folytatván a frappáns idézetekkel a fejezetek élén, egészen a – már említett – személyes szerzői vallomások (e szakműfajban szokatlannak látszó) gyakoriságáig.

Ez a könyv persze szándékosan *ilyen,* éppen azért, mert Nagy Attila a nemzetközi trendekben is járatos magyar művelődéskutató a leghétköznapibb értelemben vett nemzeti sorskérdésekről beszél, ezzel kapcsolatban fejti ki érveit. Az újra felfedezett *Klebersberg Kunot* is idézi egy helyütt, aki (*Németh Lászlóval* és másokkal egyetemben) jól tudta, hogy: *„Kis nemzetek egyetlen esélye a minőség."* Meg azt a *Karácsony Sándor*-i gondolatot is komolyan veszi, amely szerint: *„Magyarnak lenni lélek dolga és sajátos feladatunk következménye".*

Hogy közelebbről is lássuk a súlyos, valamennyiünket érintő fő problémát (s hogy végre *mindenki* megértse: itt nem valaminő esztétikai szépelgésről, hanem húsba vágó, az ország, a nemzet életminőségét befolyásoló gondokról van szó), lapozzuk fel újra a könyvet!

Az olvasás – mint tudjuk – nemcsak az adott betűtenger mechanikus rendezése, hanem mélyen intellektuális („kognitív") tevékenység: azaz *meg kell érteni* azt, amit a betűsorok jelentenek. (Ld. még: PISA-vizsgálat.) S éppen e ponton fenyeget a tán legnyomasztóbb eshetőség, ami várhat ránk: a funkcionális analfabetizmus szétterjedése, amely dezintegrálja és előbb utóbb szellemileg szétzülleszti a társadalom ki tudja, mekkora részét. Ennek ma már bőven vannak jelei. (S Nagy Attila sem most, csak ezzel a könyvével kezdte meg a vészharang kongatását.) Egy szellemileg szétzilált társadalom pedig egyre nehezebben lesz képes a nyugat-európaiakkal folyó kíméletlen versenyben helytállni. Egyáltalán: *önmagáért helytállni.* (Hacsak nem arra rendezkedik be ez a társadalom – sajnos máris vannak ennek markáns jelei, a könyvben is történnek erre utalások –, hogy szűk kinevelt elitje önkörén belül intézi az ország működtetését, sorsát, a többiek, a nagy tömegek pedig élik a maguk együgyű életét.

Hát erről van szó első helyen. Ez a tét. Cáfolhatatlanul ez.

Persze sok-sok derék kultúramunkás próbál mindezzel szemben cselekedni. Van is itt-ott, kisebb-nagyobb sikerük. Egyeseknek (egyeseken) tudnak segíteni. Ám a mára már szinte áttörhetetlen erejű valóság az (miként ezt egy pedagógus a függelékben megfogalmazta), hogy: *„A szülő az iskolára hárít mindent. Az iskola a szülői háttér, a kulturáltság, az igényes nyelvi környezet, a kulturális elvárások hiányában nem tud lépéseket tenni, maximum engedményeket."* Így hát a kör bezárult.

Bezárult a kör?

Monostori Imre

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2017-ben